

LENGYEL ANDRÁS

Cholnoky Viktor Népszava-afférja¹

1

A 20. század első évtizedében volt egy pillanat, amikor úgy látszott, hogy Cholnoky Viktor – dzsentrí ősei dacára, engedelmeskedve létezése valóságos meghatározottságainak – maga is a kialakuló új magyar ellenkultúra (vö. Lengyel 2010) egyik prominense lesz, s politikailag is radikalizálódik. Pontosabban, mindig is érvényesülő intellektuális radikalizmusa egy olyan rendszerkritika szerkezetét veszi föl, amely, rációfóvia származása elkülönítő meghatározottságaira, lényeges elemeiben már egybeesik az új intellektuális és művészi oppozíció jellegzetes politikai preferenciáival, átfogó rendszerkritikájával. Ez azonban nem következett be. S bár tudjuk, Cholnoky csakugyan az induló Nyugat munkatársa lett, sőt alkalmilag – miként akkoriban még Csáth Géza vagy Kosztolányi (!) is – dolgozott a szociáldemokrata Népszavának is, intellektuális alkata magányos, csoportokon kívüli alkotóvá tette, aki kimondva-kimondatlan ellentétekbe keveredett potenciális szövetségeseivel. „Öntörvényűsége” megakadályozta, hogy osztozzon az ellenkultúrára jellemző politikai konszenzusban. Irodalmi modernsége ellenére így politikailag kívül rekedt az új törekvések fő áramán.

Érdekesen, sőt mondhatnánk szimptomatikusan mutatja meg ezt a Népszavához való, mindeddig kevés figyelmet kapott viszonya is. A Hét 1907. november 3-i számában *A nagy börtön* címmel váratlanul elismerően írt a Népszava irodalmi titkárának, Révész Bélának akkoriban megjelent új elbeszéléskötetéről. „Új, mert egészen egyéni és nagyon értékes a Révész Béla hangja a mi meglehetősen vásári hangú, egyénietlen, komolytalan, sőt sokszor irodalmi becsület nélkül való irodalmunkban” – írta Cholnoky. Majd így folytatta: „Egy nemes, finom, mélyen járó és minden emberi rezgéssel együtt rezgő léleknek a beszéde [ez], komoly, intelligens és meghatóan szívvel tele beszéde. Amit a magyar irodalom eddig joggal várt Révészről, az ebben a kötetében teljes súllyal van beváltva, de új ígéretes is vannak benne. És aligha vagyok rossz próféta, ha e kötet olvastán előre látom, hogy Révész Bélának még igen sok igaz gyönyörködést fogunk köszönni” (A Hét 1907:740.). A jellemzés, amelyet Cholnoky Révészről ad, nemcsak elismerő, de – amennyire egy kortárs-kritika az lehet – pontos is. „Az emberszeretet és az emberi lélekben való nagy elmélyedni tudás jellemzik Révész Bélát. A mindennap eseményeiből, az élet hétköznapjaiból olyan megdöbbentően igaz megfigyeléseket hoz elénk, a kicsiny emberek sorsát a maga nagy érdeklődésével olyan érdekessé tudja tenni, ahogyan csak az igazi író látja meg és mutogatja a világ óraszerkezetét. Kompasszionál az alakjaival, szinte beléjük olvad és ezért csodálatos, hogy mégis mindig úr a tárgyán, erőskezű kormányosa a koncepciónak, biztos megtalálója a mindig korrekt kifejezésnek. Sohasem szalad el önmagával, pedig minden során érzik, hogy tökéletesen odaadja magát az írás pillana-

¹ Száz évvel ezelőtt, 1912. június 5-én, Budapesten halt meg Cholnoky Viktor. Lengyel András írásával az évfordulóra emlékezünk.

tában annak, amit ír” (A Hét 1907:740.). Ez a méltányló, egészen elismerő kritika a másféle írói alkatra is ráhangolódni tudó író teljesítménye. Az ugyanis, ami elválasztja a „szomorú”, „alig nevető, csak nagy néha szelíden elmosolyodó” Révészről, az valóságos distancia meglétére utal. Figyelemre méltó (s magáról Cholnokyról is sok mindent eláruló) az az összevetés, amelyben Cholnoky Révészt s önmagát egyetlen, közös portréban mutatja meg. „A »nagy börtön« , az élet, neki [ti. Révésznek] annyira szent, értékes és érdekes, hogy nem tud kacagni is rajta, mint mi vén, viharsodrotta cinikusok. Az emberszeretet úgy buzog a szívében, hogy szent, becsületes, fiatal komolysággal osztja meg bánkódását az öreg és kómikussá vált diurnistával, a föld szagától egyszerre megmámorosodott és a falujába hazaszökő cselédleánnyal (ez az elbeszélése egyike a legszebb magyar novelláknak), az ártatlanul elítélt és lelkében a szabadulása után is fénkregett rabbal, a szedőgép mellett sorvadó munkással. Neki van igaza, a komolynak, aki férfikorára is meg tudta őrizni az élet szent megbecsülését és az emberi sorsok iránt való mélyszéles érdeklődését. Nem nekünk, a viharsodrottaknak, akik már annyi szelet értünk, hogy ha új életvihar ragadja meg a figyelmünket, azzal néha együtt is tudunk fütyülni, vagy bele tudunk kacagni a rohanásba” (A Hét 1907:740.). A valósághoz való viszonyulásnak két, egymással lényeges ponton szembenálló alakváltozata jelenik meg itt, a jóhiszemű érdeklődő és a „viharsodrotta cinikusé”. De – s ez az érdekes – Cholnoky itt mintha felülírná a saját beállítódását a Révészé javára. S hogy itt nem egyszerűen csak egy helyzet kínálta (vagy megkívánta) retorikai fordulatról van szó, hanem egyben valami homályos, de jól érzékelhető romlatlanság-vágyról, a „cinikussá” tevő tapasztalatok hatálytalanításának reményéről is, azt Cholnoky és Révész kapcsolatának alakulása is jelzi. Amikor 1907/08-ban Révész a Népszava irodalmi és kulturális mellékletének, az *Olvasótár*nak a szerkesztője lett (vö. Kabos 1962), meg tudta nyerni közreműködésre Cholnokyt. Így, bármily meglepő is, a deklasszált dzsentri, aki újságírói pályáját „keresztény” lapok szerkesztőjeként kezdte, s még a 20. század elején is évekig a Gerely-féle Egyházi Közlöny rendszeres dolgozótársa volt, alkalmilag eljutott a szervezett munkások lapjának, a Népszavának a hasábjaira is (vö. A Hét 1910: 552., Népszava, 1910. aug. 24. 12.). Ez az együttműködés persze Cholnoky részéről csak félszívvvel, rejtőzködve történt meg, a Népszava *Olvasótár*ában nincs névvel jelzett Cholnoky-cikk, az ő számlájára tehát csak azoknak a névtelen, ismeretterjesztő cikkeknek a némelyike írható, amelyekről a lap történetének kutatója némileg fanyalogva emlékezik meg: „Mindössze négy ide sorolható [ti. tudományos ismeretterjesztő] cikk jelent meg az *Olvasótár*ban és ezek színvonala is alacsonyabb, mint az irodalmi-művészeti írásoké” (Kabus 1962:49.). Cholnoky tehát óvatosságból, vagy a helyzet (előéletéből adódó) fonákságát érzelve, nevét nem adta az együttműködéshez.

Ez az óvatosság, azt kell mondanunk, mai távlatból visszatekintve egyáltalán nem volt fölösleges. A bér munkát végző, tollából élő Cholnoky, aki jobb meggyőződésétől függetlenül ott adta el írásait, ahol kereslet mutatkozott irántuk, a Pesti Napló és A Hét mellett ez időben (1907/09) még a magyar arisztokrácia exkluzív lapjába, a Szalon Ujságba is dolgozott. Névvél, nyíltan vállalva írásait. Többnyire persze novellákat publikált ott, jókat, gyöngébbeket vegyesen, de olykor – nyilván megrendelésre – politikailag is értelmezhető aktuális cikkeket is írt. Az egyik pedig, mint egy későbbi Cholnoky-Népszava-vitából tudjuk, már kiverte a biztosítékot a Népszavánál, s ezért megtagadták Cholnoky további írásainak közlését (vö. Népszava, 1910. aug. 24. 12.). Fölmerül természetesen a kérdés, igaza volt-e a Népszavának, indokolt volt-e elzárkózásuk, avagy csupán valami doktriner merevség zárta el a laptól Chol-

noky írásait, magukat is megfosztva egy kitűnő író tollától? A merevség, ismeretes, nem volt teljesen ismeretlen jelenség a Népszava köreiből, elég, ha csak a nevezetes Ady-Csizmadia-vitára utalunk. S bizonyos, egy légkör, amelyben Ady nem volt elég jó költő és/vagy nem volt eléggé progresszív, a fölmerülő érvek, s mindenek előtt maga a tartózkodás ténye valami mélyebben fekvő mentális zavarra, valami anomáliára vall. (Még akkor is, ha bizonyos, ennek a zavarnak az okait nem lehet visszavezetni valami szokványos „értetlenségre”, sértettségre vagy rivalizálásra. Az Ady-elleni föllépésben ugyanis egy nagy, s kellően máig nem elemzett szociokulturális fejlemény belső, antinomikus természete nyilvánult meg s vált érzékelhetővé.) Cholnoky esete azonban, minden kínálkozó, látszólagos analógia ellenére, merőben más volt, mint az Adyé.

A Népszava szerkesztői által nehezményezett cikke, bár több írása is szóba jöhet, minden valószínűség szerint az 1909. augusztus 31-én megjelent *Magyarország és a külföld*, ez a meglehetősen „érdes” cikk volt. Ez a Cholnoky-írás, amely a „magyar” szupremácia leplezetlen apologetikája, s elsődlegesen „az oláhok, meg a csehek, meg egyéb szíves jóakaróink” ellen irányul, egy másodlagos szinten a belső bírálat „leleplezése”, diszkreditálása, a bírálat jogának elvitatása. S mint a cikkíró leszögezi, szerinte a külföldiek magyarellenes vádjai „együgyűségek”, „a szánó mosolygás mindig belevegyül hallatukra a haragunkba” (Szalon Ujság, 1909. aug. 31. 1.). „Hanem... Hanem mindig őszintén és minden fenntartás nélkül fut el engemet az epe és a mérgelődésembe nem vegyül bele semmiféle mosolygás sem akkor, amikor Magyarország leszidását, agyonpocsékolását, még pedig egyenesen a külföldnek szóló hangon, nem a külföldről hallom, hanem innen hazulról” (Uo.). Ez a vád jellegzetes, máig élő (sőt újra erősödő) apologetikus beállítódást idéz föl, egy olyan attitűdöt, amely a külfölddel szembeni „nemzeti” érdekekre hivatkozva hallgattatja el a belső, mégoly jogos kritikákat is. Az érv, amellyel ezt az apologetikát Cholnoky megindokolja, a maga nemében jó, sőt már-már meggyőző (sokat, tudjuk, ma meg is győz), valójában azonban legföljebb féligazság, s mint ilyen, roppant veszélyeket rejt magában: „[A] »beállítók«, akik a magyar viszonyokat mindig úgy állítják be, hogy kifelé mindig az fordul, ami nálunk hiányosság, ami hiba és amit más nemzetek – lehetőleg eltakarnak a világ szeme elől. Hiszen bajok, még pedig súlyos bajok kétségtelenül vannak nálunk is, mint ahogyan mindenütt a világon vannak. De sehol az az áldatlan, rövidlátó gonosz szokás meg nincsen, hogy egy nemzet maga kötné rá a bajait a mások orrára. Ez magyar specialitás és ez többet árt nekünk a külföld előtt, mint akár a legádázabb ellenségünknek legfurfangosabban kieszelt támadása, mint aknamunka és nyílt gyalázkodás együtt” (Uo.,1–2.).

Ez az érvelés, bár tétélesen nem mondja ki, elsődlegesen két célcsoport ellen irányul. A magyarországi nemzetiségek és az önmagát „nemzetköziliként” meghatározó magyar szociáldemokrácia ellen. A Népszava sértettsége, azt kell mondanunk, jogos volt.

Nem tudható, persze, ebben az érvelésben (s az egész cikkben is) mennyi a „megrendelő” lap irányához és érdekeihez való bér munkási igazodás, s mennyi a saját beállítódás kifejeződése, a meggyőződés. Valószínűleg ez is, az is jelen van benne. De akármi is az igazság, az nem vitatható el, hogy Cholnoky cikke egy súlyos ellentétet generáló frontot nyitott meg (vagy vitt tovább). Egy olyat, amely a magyar szociokulturális viszonyok tartós megadását eredményezte vagy legalábbis fejezte ki.

A „népszavások” reakciója, elzárkózása tehát semmiképpen nem képzelgésen, téves helyzetérzékelésen alapult. Az ellentét valóságos volt, nem könnyen lehetett eliminálni.

2

S az ellentétek hamar elmélyültek. A nyílt, közvetlen összecsapás lehetősége szinte bele volt kódolva mindkét oldal mozgásába.

Az összecsapásra egy újságírói rutinfeladat teljesítése teremtette meg az alkalmat.

1910. július 29-én este a szociáldemokrata párt központi vezetősége, Bokányi Dezső és Garbai Sándor vezetésével megbeszélést folytatott „a budapesti kőműves helyi csoport” kilenc tagú tárgyaló delegációjával (vö. Az Ujság, 1910. júl. 31. 11., aug. 2. 10., aug. 4. 8.). A megbeszélés elmérgesedett, verekedés tört ki, majd a „helyi csoport” vezetője, Markó Elek – önvédelemből – revolvért rántott. A fegyver, bár lövöldözésre nem került sor, elérte célját, gátat vetett a további verekedésnek, ám az ügyből botrány lett, amely – értelemszerűen – nem használt a párt tekintélyének. A „helyi csoport” vezetősége ugyanis, önmaga igazolására, Az Ujság 1910. július 31-i számában fölhívást (nyilatkozatot) tett közzé: „Kőművesek! Szaktársak! A központi érdektársaság ismét merényletet követett el ellenünk. Ezúttal a legnagyobbat, a leggazabbat! Július 29-én estére Bokányi Dezső meghívta csoportunk vezetőségét, hogy a központi vezetőséggel együtt megállapodást hozzanak létre a csoportunknak a központi klikk által ok nélkül elkobzott jogait illetőleg. Ez azonban aljas taktika volt. Törbe csalása csoportunk vezetőségének. Mikor a központi klikk által diktált feltételeket csoportunk vezetősége nem fogadta el, hogy azokat a vasárnapi közgyűlésen a tagoknak elfogadásra ajánlja, akkor Bokányi Dezső, Garbai Sándor és társaik, körülbelül 24-25-en csoportunknak jelenlevő 9 tagját, ezek közül is különösen hármat zsarolóknak, rablóknak, bitangoknak és gazembe-reknek nevezték. Kettőt tetteg is bántalmaztak, egyiket pedig csak revolverének készenlétbe helyezése védett meg a tettegességtől.” (*Szocialisták harcza*. Az Ujság, 1910. júl. 31. 11.) Hogy pontosan mi volt a vita tárgya, a fölhívásból nem derül ki, de a „helyi csoport” hangadóinak érvelése arra enged következtetni, hogy részben a csoport autonómiájának korlátozása, részben a közös vagyon csoport általi (főltehetően: arányos) felhasználásának redukciója okozta a konfliktust. „Szabad-e hagyni, hogy jogainkat így erőszakos eszközökkel elrabolják?” – tette föl a kérdést a munkások nyilatkozata. „Nem szabad! Egyesületünknek egy fél millió korona vagyona van, ennek élvezetéből akarják csoportunk tagjait kizárni.” (Uo. Az Ujság, 1910. júl. 31. 11.) A szociáldemokrata mozgalomnak, lévén önszerveződő és önfinanszírozó mozgalom, a közös vagyon megosztása és felhasználása alapkérdése volt. Az óhatatlanul „önállósodó” pártbürokrácia és a saját érdekeit védeni próbáló partikuláris csoport érdeke, ha szembekerül, a szervezett munkásmozgalom alapcéljait veszélyezteti, s a mozgalom deformálódását eredményezi. Az ügy, persze, „jól jött” a szociáldemokrácia politikai ellenfeleinek – nem véletlen, hogy az esetet (előzékenyen helyt adva az egyik vitázó félnek) a liberál-konzervatív Az Ujság, Tisza István gróf lapja kiteregette. Sőt újra s újra visszatért rá. Az 1910. augusztus 2-i számban, *Szocialisták egymás között* címmel ismét elővette az esetet, s szikár, tárgyiasnak mutakozó stílusban újrafogalmazta az eseményeket: „A magyarországi szociáldemokrata párt központi vezetősége pénteken [azaz július 29-én] ülést tartott. Az építőmunkások egy kis csoportjának kívánságait tárgyalták Bokányi Dezső elnöklésével és teljesíthetetlennek jelentették azokat. Az elégedetlen csoport vezetője, Markó Elek, aki részt vett a gyűlésen, indulatosan felpattant helyéről és revolvért fogott Bokányira, amelyet alig tudtak a dühöngő ember kezéből kicsavarni. A pártvezetőség Markót és kilenc rendbontó társát kizárta a szövetség tagjai sorából.” (*Szocialisták egymás között*. Az Ujság, 1910. aug. 2. 10.) Ez a szöveg kétségkívül informatív, de nem nehéz észrevenni, hogy Tisza lapja a munkásokkal

szemben a pártvezetést igazolja. Úgy látszik, a szervezett munkások közvetlen és öntudatos föllépése az adott szisztéma szemszögéből veszélyesebbnek mutatkozott, mint az (egyébként nem nagyon akceptált) pártvezetők indirekt igazolása. A címadással Az Ujság amúgy is mindkét fél felé vágott, „finoman” jelezve, hogy „ilyenek” ezek a szocialisták. A lap mindenesetre, liberalizmusát meg nem tagadva, augusztus 4-én helyt adott az önmagát védő Markó Elek magyarázkodó nyilatkozatának is – de megint csak a pejoratív fölhangú *Szocialisták egymás között* cím alatt. A nyilatkozatban Markó tagadta, hogy Bokányi ellen fegyveres merényletet akart volna elkövetni. Revolverét július 29-én este csak akkor vette elő, amikor két társát Bokányiék már véresre verték, s ezzel csak azt akarta megakadályozni, hogy a verekedés tovább folytatódjék. Bokányiból, írta, nem kívánt mártírt csinálni. (Az Ujság, 1910. aug. 4. 8.) Akárhogy is volt, tény: a túlkövetelő munkások, a fizikai erőszakot alkalmazó pártvezetők, s az erőszakra erőszakkal, sőt fegyverrel reagáló munkások – ez az az összkép, ami Az Ujság közleményeiből a háttérrel nem ismerő olvasó számára összeáll. Mindez aligha erősítette a szervezett munkásmozgalom jó hírét, s egyben elterelte a figyelmet létrejöttének okáról, a mozgalom valódi funkciójáról.

Cholnoky, aki A Hét munkatársaként elsősorban az úgynevezett „aktualitások” figyelemmel kísérésére és értelmező földolgozására, „megírására” volt alkalmazva, értelemszerűen fölfigyelt a szociáldemokraták botrányára. Augusztus 5-én, tehát Markó Elek nyilatkozatának másnapján vezető cikket írt az esetről a 7-én megjelenő A Hétbe, *A világmegváltó revolver* címmel (A Hét, 1910:505–506.). A cikk a maga nemében kitűnő, Cholnoky beállítódását plasztikusan megjelenítő írás. Olyan ellentmondások torlódnak benne össze, amelyek önmagukban is láthatóvá teszik egy marginalitásában is jelentős valóságmagyarázat kollíziós szerkezetét, ugyanakkor megmutatják egy történeti trend kibontakozásának strukturális meghatározottságait. Programos érzéketlenség, karikatúrisztikus elrajzolások s, mindezekről nem függetlenül, mégis zseniális anticipációk – röviden így rögzíthetjük a cikk legjellemzőbb jegeit.

A cikk, nyitányként, olvasói informálására újrafogalmazza az affér történetét, s már ez az újrafogalmazás is sok mindent előre vetít. „Az egyik elvtárs” – írja Cholnoky –, „még pedig szűkebb értelemben elvtárs, az építőmunkások csoportjának egyik vezetője, Markó Elek az elmúlt héten kénytelen volt revolvert fogni Bokányi Dezsőre, aki hajdan szintén kőfaragó mesterember volt, de ma már önmagának a szobra. A revolver-ügynek az előzménye az, hogy ma már a szociáldemokrata pártvezetőség a belsőbb pártügyekre is kiterjesztette a harcnak és a kapacitásnak azt a modorát, amelyet eddig csak a hitvány burzsuával szemben használt: a fejbeverést. »Hol nem győzsz okkal, vágj bátran közbe botokkal«, idézte a magyar Ázsiának valamelyik elmaradott költőjét Bokányi Dezső, és miután az építőmunkások csoportját nem volt képes úgynevezett eszközökkel újból rabszolgai engedelmességre hajlítani a szociáldemokrata párt vezetőségének a vasvesszeje alá, tehát összeszedett huszonöt elvtársat, velük egyszerűen rátört az építőmunkások tanácsára és szét akarta verni őket. Nem tudom, hogy a gyülekezési szabadság, avagy pedig a testvériség nevében-e? Csúnya verekedés támadt, – ez már bizonyosan az egyenlőség nevében – de a hivatalos párt csak kettőt tudott véresre verni az önálló gondolkozást is elárulni merő építőmunkások közül, mert ekkor Markó elővette a revolverét, amire azután Bokányi és Garbai hiába biztatták hátulról a híveiket, hogy csak »vágd fiam elvtárs«, a torlaszok eljövendő hősei, a kávéházi ablakok beverésének válogatott gárdistái meghátráltak az egy szál revolver elől és így a vérontás eszköze a béke

szerzőjévé vált. Ami tanúbizonyságot tesz amellett, hogy a szocialisták is hívei a fegyveres békének” (A Hét, 1910:505.).

Ez a nyitány erősen ironikus, túloz és mindenek előtt már narrációjával is elutasít. Tárnyilag sem pontos, nincs jele például annak, hogy Bokányi bármiféle vereséggel buzdította volna „híveit”, az affér pedig – Cholnoky állításával ellentétben – nem az építőmunkások valamilyen tanácskozásán következett be, hanem az építőmunkások és a pártvezetőség közös megbeszélésén. Cholnoky, persze, nem is tárgyyszerű beszámolót, „tudósítást” akart írni, hanem értelmezett egy, fontosnak vagy jellemzőnek vélt eseményt, s e közben, elutasítását jelezve, karikatúrát rajzolt. A szereplőkhöz való viszonya azonban így is érdekes. Az építőmunkások megjelenítése még többé-kevésbé pozitív (Markó Elek „kénytelen volt” revolvert rántani, az építőmunkásokat nem lehetett „újból rabszolgai engedelmességre hajlítani”, sőt még „önálló gondolkodást is elárulni” mertek, stb.), a pártvezetőségé, s magáé a párté is viszont egyértelműen negatív. Velük szemben teljes az elutasítás. Bokányi, bár hajdanán maga is munkás volt, „ma már önmagának a szobra”, azaz elszakadt egykori önmagától, a párt „harcának” és „kapacitásainak” modora az *erőszak*, saját bázisát, a munkásokat is „rabszolgai engedelmességre” kényszeríti, stb. A szociáldemokrata aktivisták pedig „a kávéházi ablakok beverésének válogatott gárdistái” – s „a torlaszok eljövendő hősei”.

A szerzői beállítódás lényege alighanem ebben az utolsóként idézett prófécijében van. Cholnoky a szociáldemokratákat „a torlaszok eljövendő hősei”-ként, erőszakos, fölforgató erőként értelmezte. (A címbeli – amúgy kitűnő – metafora [A világmegváltó revolver] is ezt, vagyis az erőszakos világmegváltást hangsúlyozza, emeli az értelmezés középpontjába.) S alighanem ez a – részben már érzékelt, megtapasztalt, részben csak anticipált – erőszak alkalmazás az, amelyet Cholnoky – egyezően az adott polgári „világrend” normáival, önlegitimációjával – elutasított, s amelyet megállítandó veszélyként érzékelt. Ám ez, ha úgy vesszük, célirányos demagógia. Cholnoky mint széleskörű tájékozottsággal bíró, politikában és történelemben egyaránt jártas újságíró jól tudta, hogy az erőszakot nem a szociáldemokrácia találta föl, a polgári világ ezer vonatkozásban, sőt gyakorlatilag mindig, ha szüksége volt rá, alkalmazta az erőszakot – más országok, népek, sőt saját, alávétésre kiszemelt társadalmi osztályai és egyénei ellen is, követve saját rendje kialakítása és fönntartása érdekeit. Az erőszak alkalmazásáért egyedül a szociáldemokratákat kárhoznatni, nyilvánvaló elfogultság, intellektuális és morális vétség. S ezt az összefüggést figyelembe nem venni, vagy vakság (ami Cholnoky esetében nem valószínű), vagy egy hagyományoszerűen átvett teoretikus opció hallgatólágos, de merev és doktriner érvényesítése. Cholnoky esetében minden valószínűség szerint az utóbbival kell számolnunk. S bár kritikus elme volt, aki szinte „mindent” bírálta, a liberális *status quo* elveihez – saját tapasztalatai ellenében is – ragaszkodott, vagy pontosabb, ha úgy fogalmazunk, ragaszkodni akart. S ezt az eszményét a szociális egyenlőtlenségek, a nyilvánvaló igazságtalanságok megtapasztalása sem írta felül gondolkodásában. Meglepő lehet, de tény, igaza volt Cholnokynak, amikor önmagát anarchistaként határozta meg. Beállítódása leginkább egy liberális alapú, úgynevezett ideális anarchizmusként lenne legpontosabban leírható.

Ez magyarázza, hogy ami szimpla demagógiának látszik, mélyszerkezetét tekintve valójában szigorú intellektuális rend szerint szerveződik meg nála. Nem egyszerűen szociáldemokrata-ellenes, hanem egyben bizonyos elvek védelmezője. A „revolver-ügyet” is szimptomaként fogta föl. Úgy látta, s ki is mondta, hogy ez az ügy „újabb szimptomája megint annak a

gazdálkodásnak, amely a legutóbbi évek óta folyik a magyar hivatalos, forradalmi és világ-megváltó szociáldemokrata párt vezetőségében” (A Hét, 1910: 505.). S tetszik vagy sem, alighanem igaza is volt, amikor azt írta: „Egymást érik részben a botrányok, részben a ki nem magyarázott, vagy csak félig-meddig megmagyarázott események, amik mind csak arra alkalmasok, hogy teljesen lejárassák a szociáldemokrata párt vezetőség[é]nek az immár amúgy is körülbelül gyaluforgáccsá tépett hitelét” (A Hét, 1910: 505.). Egy-két ilyen ügyre ő maga is utalt, mondandója lényege azonban részben a szociáldemokrácia hitelvesztési folyamatának regisztrálása, részben – s ettől nyilván nem függetlenül – a párt erőszakhoz való viszonyának kritikája.

A hitelvesztést, a program és a „tények” szétválását, amely a modern politika meglehetősen általános jellemzője, alighanem a magyar szociáldemokráciával összefüggésben is jogosult fölvetni. Hisz ahogyan a cikk fogalmaz: „amiképpen lejárt magát ma már az önálló hadsereg jelszava, a tüstént önálló vámterület és a külön bank *cri de guerre*-je, úgy be kell látni egyszer végre azt is, hogy az általános választójog és a többi szépen hangzó program-pont éppen ilyen üresen döngő frázissá vált a szociáldemokrata párt félkézkalmárjainak a száján. Program és tények náluk sokkal kiáltóbban nem fedik egymást, mint a legdühösebben támadott polgári pártoknál sem és Holló Lajos egy árnyalattal sem lesz kevésbé fekete, ha Garami Ernőnek hívják is. *Los mismos perros con otros collares*” (A Hét, 1910: 505–506.).

Itt persze fölmerül a kérdés, azonos súlya és felelőssége van-e az állam minden erejével rendelkező kormányzati politikának és az emancipatorikus igényekkel föllépő, de parlamenten kívüli, s csak önmagára, saját közvetlen társadalmi bázisára támaszkodni tudó ellenzéki pártnak? Itt s ott ugyanaz-e a súlya a politikai demagógiának, a program „üres” képviselőletének? Nyilvánvalóan nem. S amikor ezt a (nem elhanyagolható) különbséget Cholnoky figyelmen kívül hagyta, tendenciózusan, az alullevők és a megnyomorítottak kárára „tévedett”. Az elv-védelem, amelyet a konkrét esetben is gyakorolt, egy teljességgel aszimmetrikus szociokulturális „rend” rögzítéséhez járult hozzá, a *status quót* védte. Ez, ha Cholnoky személyes helyzetét, egzisztenciális viszonyait figyelembe vesszük, némileg „logikátlan”, s leginkább csak bértollnoksággal magyarázható újságírói gesztusnak látszik. De – nagy valószínűséggel – nem, vagy nem csak az. Cholnoky, bár túlfogalmaz és fölnagyít, valóságos veszélyt érzékelt, amikor a legfőbb tünetértékű revolver-ügyet cikktémává emelte. „És most a terror, amit eddig csak a New-York üvegtáblái, meg a polgári lapok szerkesztőségének az ablakai nyögtek, revolveres csattanóval bukkant ki Bourgeoisia levegőjére is, és azért nem pártbelügy többé, mert a szabadságnak, az egyéni biztonságnak, a véleménymondás és cselekvés tetszés szerint valóságának ügye nem a szociáldemokrata párt ügye csupán, hanem egy kissé a mindnyájunké is” (A Hét, 1910: 505.). A túlzás, amely a revolver-ügyet a „terror” megjelenéseként értelmezte, nyilvánvaló: aránytévészto ez a minősítés. De az, amire ebből Cholnoky következtetett, bármily túlzó is volt leírásának idején, éles szemű anticipációnak bizonyult. Ebből az ügyből ugyanis (a cseppben a tenger logikájával) arra következtetett, hogy (1) egy új politikai stílus születik, s (2) ez az egyéni szabadságjogok (szelektív) sérelmével fog járni.

Amit írt, azt persze a munkásmozgalom ellenfele, kritikusa, attól teljességgel idegen értelmezője írta. Ezt jóhiszeműen nem lehet tagadni. S mi sem jelzi ezt a magatartását jobban, mint hogy a munkások (meglehet: deformálódott) mozgalmát olyan törekvésnek vélte, amely a „jogfosztottság örve alatt” valójában „jogok felett álló privilégiumokat” akar „kicsikarni” (A Hét, 1910: 505.). Ebben a vélekedésben egyszerre van jelen a *status quo* idealizálása, s a

munkások tényleges helyzetének nem ismerése vagy félreértelmezése. S mint ilyen, a cikk a valós helyzetet eltorzító karikatúra. De éppen ez az „elvszerű” idegenkedés, ez a doktriner félreértelmezés tette fogékonyra arra, hogy abban, amit tollhegyre tűzött, észrevegye a veszélyes, bár egyelőre még legföljebb látens tendenciákat. A szociáldemokraták ugyanis, szerinte, „[ö]nérzet helyett arroganciát, munkalenezést és blaumontág-érzést neveltek bele a munkásokba. Kultúra, felvilágosodottság és feljebb emelő világnézet helyett szóban is, írásban is a szeneskocsisok frazeológiáját népszerűsítik, a választójogot eladják három mandátumért, a maguk intézkedéseikért dogmatikusabbak és türelmetlenebbek, mint a legutolsó tót falu hecckáplánja, a szájuk mosdatlan, a cselekedeteik gyanúsak, a szabadság zsarnoksággá vadult a kezükben, a hitelük a fagypontnál jár, – mi a létük jogalapja még?” (A Hét, 1910: 506.) Ez a sodró erejű diagnózis féligazságok és túlzások karikatúrisztikus elegye, kilóg belőle az elfogultság lólába. A cikk zárlata mégis érzékeny általánosítása az egész cikket átható intuitív kettősségnek: „nem sok ilyen revolver-ügy kell már, hogy aztán elérkezzék az idő, amikor a polgári társadalom lesz kénytelen megvédelmezni az egyéni szabadságot és a köznek a biztosságát a furkósbottal, utcai kavicsal és egészen alsórendű irodalmi produktumokkal világmegváltó érdekszövetkezettel szemben” (A Hét, 1910: 506.).

Olyan prófécia ez, amely – a maga egyoldalú nézőpontján belül – a majdani történések alapvonalát viszonylag pontosan vázolja föl. A modern, elszabadult tömegtársadalom diszfunkciója, önfülszámoló dinamikája sejlik itt föl. De nem kétséges, hamis beállítás ezért a dinamikáért éppen a szervezett munkások mozgalmát hibáztatni, amely maga is egy tágabb történeti meghatározottság részese volt, s a leginkább kiszolgáltatott s leginkább megnyomorított réteg emancipatórikus kísérleteként próbált a helyzeten változtatni.

3

A szociáldemokrata párt központi lapja, a Népszava nem reagált Cholnoky vádjaira. Reagáltak viszont a Népszava olvasói: „V. Gábor (Debrecen), M. K. nyomdász és többen.” Ezek az olvasók, akik vagy olvasták A Hét cikkét, vagy eljutott hozzájuk a cikk híre, a Népszava szerkesztőségéhez fordultak, és számon kérték a válasz elmaradását. Nekik a lap augusztus 12-én, a *Szerkesztői üzenetek* között válaszolt: „Önök azt kérdezik tőlünk, hogy »A Hét« utolsó számában »A világmegváltó revolver« címen megjelent cikket miért nem vettük észre, sőt egyikük egyenesen »erélyes választ« követel tőlünk e cikk magas szárnyalású piszkolódásaira. Ezzel az »erélyes válasszal« mi e fölszólítás ellenére sem vagyunk hajlandók szolgálni” (Népszava, 1910. aug. 12. 8.). Ez az olvasóinak szóló üzenet azonban valójában csak retorikailag tér ki a válaszáadás elől, valójában Cholnokynak is „üzen”. A szerkesztői üzenet megfogalmazója ugyanis szükségét érezte annak, hogy a lap elhatározásának okairól „némi fölvilágosításokkal” szolgáljon. S ez a fölvilágosítás, bár a vita lényegére nem ad érdemi választ, Cholnokyt személyében diszkreditálja: „Azt a finom és előkelő cikket Paganel néven egy olyan úr írta, akit Cholnoky Viktornak neveznek, idült alkoholistának ismernek és akinek logikai és morális beszámíthatósága” – legalább is a Népszava szerint – kétséges. (A szerkesztői üzenet érdemi része éppen ennek a beszámíthatóságnak konkrét példákkal való megkérdőjelezése.) Nem kétséges, amit a Népszava Cholnoky alkoholizmusáról írt, az igaz. S az is tény, hogy az alkoholizmus vádja általában joggal támaszt kételyt az alkoholista megnyilatkozásai iránt. Ha pedig tudjuk, hogy az antialkoholizmus a szervezett munkások körében „hivatalos” eszménynek, elérendő célnak számított, a Cholnoky alkoholizmusáról mondottak jelentősen

hozzájárulhattak hiteltelenítéséhez. Ezzel az *ad hominem* érveléssel mégis baj van. Ady *Hotel Pimodánjának* megjelenése (1908) óta az írói alkoholizmus irodalmilag bír némi legitimitással, vagy legalább is automatikusan nem zárja ki az alkotói megnyilatkozás érvényességét. S Cholnoky „idült alkoholizmusa” sem hatálytalanítja automatikusan azt, amit a szociáldemokráciáról írt.

A példák, amelyeket a Népszava Cholnoky „logikai és morális beszámíthatóságának” megkérdőjelezésére fölhoz, hasonló jellegűek. Az egyik Cholnoky „észjárását” veszi célba. „Észjárásának normális és imponáló voltának bizonyítéka gyanánt elég megemlékeznünk arról a cikkéről, amelyben legutóbb, komoly hangon és szinte keseregve panaszkodott a vérba-szérum fölfedezése ellen, mert szerinte a vérba és – *last not least* – az alkoholizmus a lángelmék megeremtője.” Itt, hétköznapi értelemben, a pozitivista racionalitás szemszögéből mérlegelve a Népszavának megint igaza van. Ép ésszel nem lehet kárhozotatni a „vérba-szérum” fölfedezését. Cholnoky valóságmagyarázata azonban, bármily extrém is, nem olyan marhaság, mint amennyire az azt földéző sűrítmenyből sejteni lehetne. Cholnoky cikke nem az orvosi gyakorlat közegében mozgott, hanem saját külön alkotáslélektani valóságában: „észjárása” nem azt, hanem ezt az individuális összefüggést artikulálta. S bár logikája, ismétljük meg, extrém, bizonyos realitás nem tagadható meg tőle. A halálos betegség tudatában intenzívebbé váló alkotói koncentrálttság csakugyan hozzájárulhat az alkotás minőségének javulásához (következésképpen az író „zsenialitásához”). Ma már köztudott, hogy a modernitás viszonyai közt az alkotók nagyon gyakran mesterségesen is törekedtek s törekednek ennek a kivételes, fölfokozott állapotnak az elérésére – a létrehozandó mű érdekében (vö. Kőváry 2011: 76.). S egyáltalán nem véletlen, hogy az a beállítódás, amelyet inkriminált cikkében Cholnoky képviselt, afféle alkotáslélektani *bon mot* formájában a kor vezető költőjénél, Ady Endrénél is kimutatható, hiszen, ismeretes, Ady maga is arról beszélt, hogy a zsenialitás az időben megérkező vérba. Más kérdés (s egyáltalán nem mellékes kérdés), hogy ez a beállítódás, függetlenül az így létrejövő művek minőségétől, *önromboló*: vele a fokozott tevékenységre kényszerített (vagy kényszerült) *Szefl* önfölszámoló, önmegsemmisítő mechanizmusa indul be. S ez, ma már teljesen világos, mint történeti jelenség a modernitás deformáló dinamikájának a tünete. (Végső soron ez okozta Cholnoky halálát is.) A Népszava, mint a magyar ellenkultúra egyik szélső pólusa tehát valóságos problémát érzékelt nála, de – s ez is jellemző – ennek a problémának valamennyi lényeges összetevőjét, okait és dinamikáját a maga bonyolultságában már nem látta át. (Az adott körülmények közt, a kínálkozó nézőpontból ezt alighanem nem is láthatta át. Az önmaga kulturális és politikai megszervezésére törekvő mozgalom nézőpontja szükségképpen máshol helyezkedett el, mint a végletes individuális önkifejezésre törekvő alkotóké.)

A másik példa, amelyet a Népszava Cholnoky diszkreditálására fölhoz, már morális jellegű. A példa a Népszava és Cholnoky hajdani együttműködését és szembekerülését idézi föl. „Néhány év előtt ez a – lángelme, a »Szalon Ujság« című arisztokrata folyóiratban, egy a mostanihoz hasonlóan magasröptű pizskálódást vágott ki ellenünk: egy pár nappal később aztán beállított hozzánk, – a *Népszavához!* – s följajánlotta nekünk egy dolgozatát. Természetes, hogy visszautasítottuk, amire magyarázat gyanánt azzal a fölvilágosítással szolgált, hogy ő szegény ember s pénzért írnia kell, ahová lehet és amit muszáj. Mi ezt tudomásul vettük, sajnáltuk is szegényt, de nem álltunk többé szóba vele. Azóta Paganel úr úgy találja, hogy mi igen alávaló, haszontalan emberek vagyunk, hogy »a szájunk mosdatlan, a cselekedeteink

gyánúsak« – és így tovább, hasonlóan előkelő és mosdott szájú stílusban.” (Népszava, 1910. aug. 12. 8.) A vád, amely ebben az előadásban benne van, lényegében véve kettős. Részben azt állítja Cholnokyról, hogy pénzért bárkinek bármit ír, elvtelenül, pusztán a honoráriumért. S eközben, bár alkalmilag támadja a Népszavát, ha lehetősége lenne rá, a megtámadott lapban, azaz a Népszavában is publikálna. Részben, de az előbbiektől nem függetlenül, az is megfogalmazódik a szerkesztői üzenetben, hogy Cholnokynak a szociáldemokrácia elleni támadásai az elutasítás miatti személyes elégtétel vétel: bosszú. Az üzenet zárata tehát a maga nézőpontjából teljességgel logikus: „Hát akit mi így és ilyen jól ösmerünk, annak a cikkére vajjon »erélyes választ« adjunk-e?!” S minderre ráadásként, még a Cholnoky cikkét közlő A Hét is kap a Népszavától egy – nehezen védhető – oldalvágást: „Azután meg »A Hét« sem az a lap már, amely, mint hajdanán, megkívánta a komolyba vevést. Ma már a Lynkeusok [Wallesz Jenők] és a Paganelek az urak ott; igazán szamaritánusi cselekedet velük szemben, no meg egy kicsit önérzet dolga magunkkal szemben, hogy észre ne vegyük őket” (Népszava, 1910. aug. 12. 8.).

A szerkesztői üzenet lényege tehát *in nuce* az, hogy a szociáldemokráciát A Hétben csak egy alkoholista bértollnok támadta, személyes bosszúból.

4

Nem kétséges, a Népszava vádjai közül Cholnoky számára, szubjektíve, a legfájóbb és a legsúlyosabb a morális annulálás volt. Ez a vád, igazságaival és féligazságaival, Cholnoky morális integritását vonta kétségbe. Alighanem ez magyarázza, hogy a szerkesztői üzenetre ő maga is szerkesztői üzenetben, „Heti postá”-ban reagált – s ezt a vádat igyekezett hatálytalanítani.

A Hét 1910. augusztus 21-i számában a *Heti posta* egyik üzenete *Debreczeni szedő*-nek szólt (A Hét, 1910: 552.). Az üzenet két részből áll, egy „szerkesztői” fölvezetéből (amit persze nyilván maga Cholnoky írt), s Cholnoky rövid válaszából. A „szerkesztői” indítás ez: „Jelmezzi a *Népszava* hitelét, hogy ön [ti. a laphoz kérdéssel forduló olvasó] előbb tőlünk kér információt, mielőtt a Népszavának hinne. A kérdéses ügyben Cholnoky Viktor a következőket izeni önnek” – majd e fölvezetés után jön Cholnoky válasza: „*Nem igaz*, hogy ő valamikor cikket kínált volna a Népszavának. Ellenben igaz az, hogy *Révész Béla*, a Népszava titkára többször nála járt s *cikket kért* a Népszava *irodalmi melléklete* részére. Ilyen népiesen írt természettudományi cikket többet is adott Cholnoky s a Népszava közölte és ki is fizette azokat. Ez a valóság, ami pedig a Népszava becsmérléseit illeti, azokra nincs mit válaszolnia” (A Hét, 1910: 552.).

Mit tagad itt Cholnoky? Mit akart hatálytalanítani? Tagadja a politikai szélkakasság vádját, hiszen, mint állította cáfolatában, a Népszavához való munkatársi viszonya nem politikai jellegű együttműködés volt, csak tudományos ismeretterjesztő cikkeket írt nekik, s írásai nem a főlapban, hanem csak annak irodalmi mellékletében jelentek meg. S tagadja, hogy ő jelentkezett volna kézirattal a Népszavánál, szerinte őt kérték föl közreműködésre. Minden egyéb vonatkozást válasz nélkül hagyott, így közvetve egykori s „mostani” bírálatának *elvszerűségét* hangsúlyozta.

Azt, hogy Cholnoky szociáldemokrácia-kritikája kisszerű személyes bosszú műve lett volna, minden elvi alap nélkül, Cholnoky politikai jellegű cikkeinek ismeretében ki lehet zárni. Ez az ellene fölvetett (indirekt) vád tehát elesik. Nem zárható ki azonban a személyes sértegetésből származó, a kínálkozó „adalékokat” magába integráló ellenszenv, mint beállítódá-

sában öt megerősítő motiváció. S az sem hagyható figyelmen kívül, hogy a „polgári” sajtópiacról élő Cholnoky viszonya a napi politikához más volt, mint az (elvileg) világnézeti alapú, „elvi” politizálást folytató Népszavé. Az pedig, hogy a Népszava *ad hominem* érvei közül a legtöbbre Cholnoky egyáltalán nem reagált, részben „okosság”, részben hallgatólagos beismerés volt a részéről. Bizonyos pontokon csakugyan támadható volt, bizonyos vádak pedig nehéz lett volna sikerrel kimagyarázni. Jobb volt róluk hallgatni, mint a válaszadással ismét a figyelem középpontjába állítani azokat.

S kiderült, A Hét (tehát Cholnoky vagy a lap napi munkáját akkoriban irányító Wallesz Jenő), a Népszava vádjait visszaverendő, némi stiklivel is élt a válaszadáskor. Fiktív olvasói levélre „válaszolt”; az a bizonyos, A Hét által hivatkozott „Debreczeni szedő” nem létezett. Ezt, 1910. augusztus 24-i számában a Népszava ki is használta, s egy újabb szerkesztői üzenetben folytatta a vitát. A „V. G., Debrecen, M. K., nyomdász” jellegű válasz két lényeges ponton vonja kétségbe Cholnoky válaszát. Leleplezi a fiktív szerkesztői üzenetet, s pontosabbá teszi az egykori együttműködés történetét.

A leleplezés kétségkívül hatásos, bár vitatörténeti súlya nem túl nagy. Már a nyitás is éles: „Nem kell komolyan venni” – szól az üzenet A Hét válaszáról: „Cholnoky Viktor ismét ellovgolta magát. »Debreczeni szedő« -nek ezt írja »A Hét« postájában: »Jellemző a Népszava hitelére, hogy Ön előbb tőlünk kér információt, mielőtt a *Népszavának* hinne.« Az önök megkérdezése nélkül is tudjuk, hogy semmiféle debreceni szedő nem szerepel az ügyben, hanem csakis a Cholnoky túlhevített fantáziájában. Egyszerű, de rosszhiszemű fikció az egész. Cholnoky föltette, hogy V. G. is nyomdász, miként M. K. Holott V. G. tisztviselő, M. K. viszont nem debreceni, hanem budapesti. Egyébként a válasz többi részében is óvatosan kerül a lényegeset és az igazságot.” (Népszava, 1910. aug. 24. 12.) A „leleplezésnél” érdekesebb (ám nem kevésbé jellemző) a hajdani együttműködés történetének pontosított s a korábbinál részletesebb verziója: „Tény az” – írta a Népszava –, „hogy Cholnoky a Népszava kis olvasótárába több cikket írt, amit elfogadhattunk, sőt kérhettünk is tőle, mert addig nem követett el a párt ellen semmi ostobaságot és rágalmat. Félévvel az olvasótár megszűnte után írta a »Szalon Ujság« -ba az ismeretes goromba támadását és alaptalan rágalmait s e cikke megjelenése után hozott ismét közleményt a Népszavának. De a történetek után természetesen a Népszava titkára, épp akire hivatkozik, tudtára adta, hogy hozzánk többé nem írhat. Ez az igazság.” (Népszava, 1910. aug. 24. 12.)

Az együttműködés története ezzel, látszólag, csak gazdagabb adatolású és részletesebb leírású lett, megismerhetővé téve Cholnoky életének egy apró, de nem súly nélküli epizódját. Valójában azonban ennél több történt. A részletesebben előadott történet Cholnoky válaszána épp azt a mozzanatot kezdi ki, amelyet az író fontosnak érzett s védeni próbált, s megerősíti a „piacra termelő”, publikációs fórumait „pragmatikusan” megválasztó újságírókról élő képet. A politikai újságírás, bizony, ez időben is, lényegében a kereslet igényei szerint alakult, egyéni elveket nem nagyon tűrt meg, s ezen összefüggés szorításából Cholnoky sem nagyon vonhatta ki magát. Ez az „elvtelenség” azonban az elvszerűséget hangsúlyozó orgánumnoknál, mint például a határozott világnézeti igényekkel föllépő Népszavánál, *per definitonem* elfogadhatatlan volt.

5

De mi lett a következménye ennek a konfliktusnak? Azt kell mondanunk, látszólag se mmi. A Népszava, ha akart volna, sem tudott volna „büntetni”. Cholnoky azonban ezzel az afférvával is tovább szűkítette azt a kört, amelyben az elismerés reményében mozoghatott, s elszigetelődése a társadalmi és politikai progressziótól tovább nőtt. Ennek az elszigetelődésnek, persze, egy alkalmi összeütközésnél mélyebben fekvő, mondhatnánk immanens okai is voltak. Az a világlátás, amely a magyar szociáldemokráciát jellemezte a maguk (osztály) ellentéteket hangsúlyozó s egyben emancipációs igényű vulgáris pozitívizmussal, Cholnoky számára nyilvánvalóan elfogadhatatlan volt. Számára a szociáldemokraták ideológiája részben túlzottan szimpla, leegyszerűsített és saját hagyományaival ellenkező világtérkép volt, részben pedig képmutató, a szocialista eszményekre is rácsafoló. A szocializmus, úgy ahogy a kor magyar szociáldemokráciája megjelenítette, az ő személyes kérdéseire nem kínált közvetlen megoldásokat. Az ő valóságértelmező kísérletei (amennyire nem csak cikkeiből, de legjobb novelláiból is kitetszik) más vágányon haladtak. S ezek az immanensen jelentkező okok a konfliktusok során szükségképpen el is mélyültek, „igazolódtak”, hiszen vita közben dialógus helyett konfrontáció alakult ki, amelyben – nem indokolatlanul, de mindenképpen sajnálatosan – Cholnoky óhatatlanul is stigmatizálódott. S elveszítette annak a (potenciális) közönségnek a rokonszenvét, amelyik hosszabb távon az ő „devianciáinak” is megértőjeként léphetett volna be az irodalmi történet folyamatába. Ugyanakkor pedig azok, akiknek érdekeit a szociáldemokrácia kritikájával leginkább szolgálta, benne legföljebb egy tehetségesebb „Samut” (ez volt az újságírók egyik gúnyneve, az elnevezésről maga Cholnoky is írt), esetleg extrém vonásokat mutató mulattatót láthattak.

E helyzet kialakulása önmagában, rövid távon, nem is lett volna különösebben baj. Az irodalmi s művészeti modernség egyik vonulata ugyanis, ismeretes, Nyugat-Európában tudatosan elhatárolta, sőt szembeállította magát az úgynevezett társadalmi progresszióval. Ahogy egyik újabb tanulmányában Angyalosi Gergely is írja: „a dekadens vagy esztéticista modernség esetében tárgyalnunk kell azt a sajátosságot, hogy ezek a művészek vagy írók önnön »modernségüket« egy pillanatra sem kapcsolták össze a társadalmi progresszióval valamilyen felfogásával. Mi több, saját helyzetüket a társadalom fejlődési irányjaival szembenállóként határozták meg: ugyanakkor éppen ezt tartották »modernnek« saját művészi vagy irodalmi gyakorlatukban” (Angyalosi 2009: 324–325.). Ezt a más szociokulturális körülmények közt létező lehetőséget azonban két összefüggés együttes jelenléte Cholnoky elől gyakorlatilag elzárta. A magyarországi fejlődés ugyanis egyberántott, összetorlasztott olyan fejleményeket, amelyek nyugaton külön-külön haladtak, s ez a kollíziós szerkezet az egyéni cselekvés számára egy teljesen más közeget tartott fenn. Itt az irodalmi és közéleti kérdések egyidejű, egymástól belsőleg el nem határolt képviselője, valamint az extremitások felé tartó intellektuális eredetiség túlzottan sok volt annak a vékony rétegnek, amely a dekadens, esztéta modernség potenciális befogadója lehetett volna – s nem volt érdekelt a társadalmi korlátok lebontásában, a radikális politika jelenlétében. Itt a modernség igénye többnyire összefonódott a progresszió igenlésével. Az irodalmi és közéleti kérdések egymás mellett futó (s a befogadásban szükségképpen össze is kapcsolódó) tematizálása tehát a domináns olvasói igények miatt nem kerülhetett egymással szembe. Az esztéta modernség legföljebb csak „apolitikus”, a politikában csak tisztátalanságokat vélelmező előföltételek vallójaként lehetett jelen, aktív „progresszió”-ellenesként már nem. Márpedig Cholnoky nem fogadta el, mondhat-

nánk, nem „ismerte” ezt az önkorlátozást, s mivel viszonya a társadalmi progresszióval legalább is felemás volt, irodalmi helyzete is felemás lett. Így, alighanem törvényszerűen, a marginalitásból való kiemelkedéshez nem kapta, nem kaphatta meg azt a speciális médiatámogatást, amely – pusztán irodalmi értékei alapján – az ő saját (és sajátos!) világtelmeztelmezéseiből is „divatos”, az olvasók tömegétől igényelt *mainstream* pozíciót tudott volna konstruálni.

Cholnoky afférja tehát egy mélyebben fekvő, sok mindent determináló összefüggésre hívja föl a figyelmet. A 20. század eleji „modern” értelmiség jelentős része Magyarországon nyíltan vagy hallgatólagosan a politikával „fertőzött” ellenkultúrához kapcsolódott. A század első évtizedének közepétől az intellektuális diszkurzus terét az ellenkulturális törekvések intézményrendszere, a Nyugat, a Huszadik Század, a Társadalomtudományi Társaság, a Galilei Kör és (egyáltalán nem utolsó sorban) a Népszava határozta meg. Aki nem ezt az utat járta, az döntésével vagy marginális helyzetben rögzítette meg irodalmi s kulturális pozícióját, vagy – más lehetőség híján, kényszerűségből – a konzervatív középosztály állagvédő és önáltató habitusához igazodott.

Cholnoky Viktor választása a marginalitás vállalása volt, de az állagvédelem igénye is meg-megkísértette.

Nem véletlen, hogy sorsa a korábbi vezető pozícióját elvesztő A Héttel fonódott össze. A Nyugat megindulása (1908) után ugyanis A Hét egyre inkább distanciálódott a megerősödő s diszkurzus-diktálónvá váló ellenkultúrától, ám alapkarakterét tekintve mégis „modern” maradt. (Alighanem ugyanez az összefüggés tartotta A Hétnél hosszú ideig Kosztolányit is.)

IRODALOM

- Angyalosi Gergely 2009: Közelítések a modernséghez. Litaratura, 3.sz.
- Cholnoky Viktor 1907: A nagy börtön. Elbeszélések, írta: Révész Béla. A Hét, nov. 3. 740.
- Cholnoky Viktor 1909: Magyarország és a külföld. Szalon Ujság, aug. 31. 1–2.
- Cholnoky Viktor 1910: A világmegváltó revolver. A Hét, aug. 7. 505–506.
- Heti posta 1910: Heti posta. Debreczeni szedő. A Hét, aug. 21. 552.
- Kabos Ernő 1962: A Népszava Olvasótára 1907–1908-ban. In: Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből. Szerk. Szabolcsi Miklós és Illés László. Bp. 14–59.
- Kőváry Zoltán 2011: A művész és az író lelkéből – A romantikus rend és a freudi kreativitás-elmélet előzményei. Imágó Budapest, 1. sz. 73–93.
- Lengyel András 2010: A modernitás kibontakozása és törései. A magyar kultúra mélyszerkezetének átalakulása a 20. század első felében. In: Uő: Képzelet, írás, hatalom. Irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. Szeged, 61–116.
- Napi hírek 1910a: Kőművesek a szociáldemokrata párt ellen. Pesti Napló, aug. 2. 12.
- Napi hírek 1910b: Válság az építőmunkások szövetségében. Pesti Napló, aug. 3. 10.
- Névtelen 1910a: Szocialisták harcza. Az Ujság, júl. 31. 11.
- Névtelen 1910b: Szocialisták egymás között. Az Ujság, aug. 2. 10.
- Névtelen 1910c: Szocialisták egymás között. Az Ujság, aug. 4. 8.
- Szerkesztő üzenetek 1910a: Szerkesztői üzenetek. V. Gábor (Debrecen), M. K. nyomdász és többen. Népszava, aug. 12. 8.
- Szerkesztői üzenetek 1910b: Szerkesztői üzenetek. V. G., Debrecen, M. K., nyomdász. Népszava, aug. 24. 12.